

О. А. Ільченко, Л. Ю. Сінна,

Національна академія Національної гвардії України, м. Харків

СПЕЦІАЛЬНА ЛЕКСИКА СУЧАСНИХ УКРАЇНОМОВНИХ ЗМІ : ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті йдеться про засоби збагачення лексичного фонду сучасних україномовних ЗМІ. Детально аналізуємо один із них: переносне вживання слів, що традиційно функціонують у царинах культури, науки, виробництва, техніки тощо. Аналіз здійснюємо на лінгвальному матеріалі медичної, побутової, військової, культурної, дорожньо-транспортної галузей.

Ключові слова: мова ЗМІ, спеціальна лексика, переносне значення.

В статті йдеться про способи збагачення лексичного фонду сучасних україномовних ЗМІ. Детально аналізуємо один із них: переносне використання слів, що традиційно функціонують в областях культури, науки, виробництва, техніки тощо. Аналіз здійснюємо на лінгвальному матеріалі медичної, побутової, військової, культурної, дорожньо-транспортної сфер.

Ключевые слова: язык СМИ, специальная лексика, переносное значение.

It is pointed out the ways of enlarging the specific vocabulary of the current Ukrainian mass media. It is given the precise analysis of the figurative meaning of the words that are commonly used in culture, science, production, technology etc. The analysis is based on the lexics from medical, military, household, cultural, traffic-transport spheres of usage.

Key words: mass media language, special lexics, figurative meaning.

Сучасна українська мова ЗМІ, перебуваючи в постійному русі, шукає нових впливових мовленнєвих засобів. Одним із осередків поповнення мовленнєвого арсеналу ЗМІ є спеціальна лексика в переносному значенні, що під дією внутрішніх факторів мови ЗМІ набуває позитивної або негативної оцінності [4, с. 11]. У цьому разі важливо розрізнити експліцитну й імпліцитну оцінність. До експліцитно-оцінних належать слова, в семантичну структуру яких уходить оцінний елемент. Імпліцитна оцінність упізнається у відповідних контекстуальних умовах [4, с. 35]. Використання спеціальної лексики в переносному значенні перебуває в ракурсі глибинних процесів, що відбуваються в мові ЗМІ. Призначення цієї лексики – «оживлення» мови ЗМІ, експресивність, що гармонійно сполучається з функцією соціальної оцінки позначуваного переносно використаним терміном змісту.

Актуальність теми цієї розвідки зумовлена наявністю в мовному оформленні сучасних ЗМІ спеціальної лексики (вжитої в переносному значенні), яку активно використовують журналісти, але рідко аналізують мовознавці, а отже, функціонування цієї лексики у відповідному мовному континуумі потребує детального комплексного аналізу з позицій сучасної лінгвістики. Функціональний аспект дослідження лексичного складу ЗМІ надзвичайно важливий, оскільки використання термінів у переносному значенні слугує одним із головних і постійних джерел поповнення лексики ЗМІ, вироблення власного лексичного фонду.

Особливості функціонування спеціальної лексики в мові ЗМІ досліджували О. І. Андрейченко [1], Ю. А. Кліпатська [3], Г. Я. Солганик [4], О. М. Чадюк [5], Х. Хунмей [6] та ін.

Мета розвідки – виявити засоби формування й шляхи поповнення лексичного фонду сучасних україномовних ЗМІ словами різних царин культури, виробництва, науки, техніки й т. д.

Об'єкт дослідження – сучасна мова українських ЗМІ.

Предмет – спеціальна лексика сучасних україномовних ЗМІ, вжита в переносному (метафоричному) значенні.

Джерельною базою послугували словник метафоричних словосполучень української преси [2] та матеріали телевізійних і електронних ЗМІ, що не ввійшли до словника у зв'язку з його джерельними, тематичними та часовими обмеженнями. Тож до аналізу було залучено понад 3000 мовленнєвих одиниць.

У тексти ЗМІ включають слова, що репрезентують медичну царину, зокрема такі, що вказують на хвороби, наукові досягнення в медицині, ліки. Наприклад: уживання слова медичної галузі *синдром* у текстах ЗМІ, як правило, обмежується позначенням певної групи населення (*Серійні вбивці як комуністичний синдром* (Персонал плюс, № 46, 2007); *Афганський синдром – це сотні зламаних людських дол і вічний борг держави перед нащадками цих людей* (Без цензури, № 6, 2004); *Юлія Тимошенко: «Українська еліта хвора на синдром залюканої»* (Галицькі контракти, № 16, 2001)) або регіону (*Луганський синдром по-донецьки* (Без цензури, № 30, 2007)). У тексти ЗМІ упроваджують термінодиниці, що репрезентують галузь онкології – *пухлина, метастаз*, напевне, щоб підкреслити гостроту питання і його невирішеність, адже політичні реалії переймають ознаки складної хвороби, з появою метастаз – невеличкової, наприклад: *Онкологія: метастаз влади* (Комуніст, № 7, 2006); *А під усім цим «тхнуть» позано приховані гроші, отримані від замовників чергової партійної пухлини на тілі хворого суспільства* (Комуніст, № 49, 2005); *«Третій Рим»: метастази фашизму. Червоно-коричневі барви російської політики несуть загрозу не лише Україні, а й світові* (Нація і держава, № 19-20, 2008). У тексти ЗМІ включають слово *вірус* у переносному значенні: *«Оранжевий вірус» анархії* (Комуніст, № 73, 2005) або й у прямому (але з іронічною інтенцією) – *Політичний штаб вірусу. Грипозна епідемія фактично зупинила «вуличні» прояви виборчої кампанії* (Україна молода, № 204, 2009). Щоб указати на масовість того чи того суспільного процесу чи явища, вживають слово *епідемія*: *Епідемія замінувань* (1+1, ТСН, 15.05.2014, 19:45) – йдеться про замінування аеропортів «Жуляна», «Бориспіль». Переосмислення медичної лексики знаменується яскравою негативною оцінністю, бажанням усунути описуване явище.

Сучасні ЗМІ не менш активно вживають слова, що традиційно функціонують у побуті: назви страв, родинні зв'язки, предмети домашнього вжитку тощо. Показовою в цьому разі є стаття «Демократичної України», авторка якої пише про відеозапис від 6 січня 2009 року, що демонструє зібрання українських політиків. Стаття структурована так: політики готують 12 символічних українських страв, назвам яких відповідають підзаголовки, наприклад: *гарбузова каша, часник, вінегрет, голубці з цибуном, гриби, пісний борець, коржі з маком, узвар* та ін. Як видається, метафоричним є весь текст журналістської статті, зокрема підзаголовок *Гарбузова каша*, при цьому журналістка пише: *Ця смачненька трава цілий рік варилася у Фонді державного майна. <...> Однак наприкінці року парламентарі несподівано піднесли гарбуза й самій Валентині Семенюк – у дужках пояснення: (увільнили її з посади голови ФДМ) (Демократична Україна, № 1, 2009) і т. д. У названій статті виявлено 25 виразів із переосмисленням значенням слів продовольчої сфери, наприклад: *Перець* (заголовок). *Приготування цієї страви узяла на себе особисто шеф-кухарка кабмінівської «кухні» Юлія Тимошенко. <...> Критика стосувалася здебільшого якості приготовлених Тимошенко страв: то «приватизаційний пиріг» підгорів, то «бюджетний вінегрет» покритий недостатньо дрібно, то «коаліційний борець» з їли голодні опозиціонери з Партії регіонів... (Демократична Україна, № 1, 2009); *Дюжина рецептів від політичних «кулінарів»* (Демократична Україна, № 1, 2009).**

Такий підхід до викладу матеріалу демонструє іронічне ставлення до того, що цілий рік відбувалося в українському політикумі. Образність, що базується на актуалізації культурних знань народу, по-новаторському репрезентує соціальну оцінку. Це дає змогу без агресії репрезентувати негативну оцінку.

У вербальне оформлення україномовних ЗМІ вводять слова, що репрезентують військову сферу, для вираження ворожості, суперництва, конкуренції (часто нездорової). Наприклад: *війна* в тексти ЗМІ переноситься зі значенням 'боротьба', 'недоброзичливе ставлення' тощо: **Війна форматів** (заголовок). *Президент наказав ВР не розпуститися* (Закон і бізнес, № 9, 2008). Ворожу інтенцію виразу *війна форматів* підтримує дієслово *наказав*, що вжите нижче зметафоризованого заголовка. Переносне слововживання поняття *війна* виражає також протистояння двох сил. У прикладі **Війна проектів** (Демократична Україна, № 23, 2009) це – Ю. Тимошенко й В. Янукович зі своїми проектами конституційних змін. Серед військових слів у текстах ЗМІ помічаємо слово *окоп*, що вживається для вираження смислу 'неактивності', 'пасиву' (*Олігархи готові все зробити, аби національна демократія ще довго «сиділа в окопах»* (Народна газета, № 20, 2000)); *мінне поле* – 'небезпеки' (*Україна на мінному полі* (Комуніст, № 65, 2005)); *атакувати* – аналізу політичної діяльності з негативною конотацією (*Влада своє слово сказала. І вкотре прорахувалася. Тому що знову атакувала слова, проголошені якомсь Ростиславом Братуньом...* (Комуніст, № 84, 2005)); *ворог* – політичної сили-суперника (*Прийде в парламент, та й на здивування народу візьме і створить зі своїми «оранжевими ворогами» <...> більшість* (Комуніст, № 14, 2006)); *арена боїв* – тематичного поля суперечки (*Арени політичних боїв* (Коментарі, № 1, 2009)); *фронт* – аспекту ворожої діяльності (*Росія відкрила другий фронт проти України – газовий* (ICTV, Факти тижня, 22.06.2014, 19:13)) і т. под. Із серпня 2014 р. нової семантики й аксіологічного забарвлення, інтенції набуло слово-термін *конвой*, яке в традиційному розумінні застосовується для номінації військового підрозділу, що призначений для захисту військових колон із вантажами від раптового нападу противника [7], пор.: **«Гуманітарний конвой» з Росії змінив маршрут: буде їхати по території, яку контролюють терористи** (<http://ipress.ua/news>, 22.08.2014, 16:23); **Конвой Путіна і далі перевіряють на «гуманітарність»** (<http://dyvys.info/polityka>, 22.08.2014, 16:41); **ЄС закликає Росію вивести гуманітарний конвой з України** (<http://eurointegration.com.ua/news>, 22.08.2014, 17:15); **Восьмий «гуманітарний конвой Путіна» перетнув український кордон** (<http://ipress.ua/news>, 30.11.2014, 10:33) та ін.

ЗМІ мають запозичення і з культурної галузі, що підтверджують номени різних типів видовищ, слова на позначення акторів і глядачів, театральних реквізитів, художніх творів і їх елементів, слова, пов'язані з театром ляльок, цирком і т. д. [1]. Наприклад: *арія*, що, як видається, позначає іронію (**Арія Президента. На момент затвердження «загальний кошторис» гаранта радував** (Закон і бізнес, № 4, 2008)); *театр абсурду* – це українська політика (**Московські піддавквачі в театрі абсурду** (Нація і держава, № 24, 2007)); *маріонетка* – той, ким «управляють» (**Геращенко: Путін хоче маріонеткової держави в Україні** (<http://radiosvoboda.org>, 31.08.2014, 20:44)); *лялькар* – той, хто «управляє» Україною (**Коаліція фіктивних лялькарів. Поки вся країна обговорювала плани створення «иширки» ПР і БЮТ, намітився ситуаційний союз Віктора Ющенка і Віктора Януковича, де кожний вважає себе ключовим партнером** (Коментарі, № 24, 2009)); *ляльковий театр* – це Україна на чолі з Президентом чи іншою впливовою особою (**Геополітичний театр. Світ що далі, то більше нагадає ляльковий театр. Десь у темряві таємничий ляльковод час від часу смієє лише йому відомі ниточки. Коли йому набридає та чи інша лялька, він бере нову** (Персонал плюс, № 45, 2007)); *квартет* позначає чотирьох очільників політичної події, *музика* – супровід (**Помаранчевий квартет – музика української революції** (Самостійна Україна, Ч. 50-51, 2004)); *сценарій*, – як правило, прецедентний, запрограмований, передбачуваний розвиток подій (**«Газпром» закаче газ в європейські сховища, готуючись до «найгіршого сценарію», – Медведев** (<http://zik.ua/ua/news>, 23.09.2014) і т. д. Особливістю функціонування цієї лексики в переносному значенні є прагнення виявити дійсний стан справ, що ретельно приховувався.

ЗМІ переймають слова дорожньо-транспортної сфери. Наприклад: *дорога* – шлях розвитку (**Помаранчева дорога України** (Молодь України, № 1, 2008)); *літак*, який *іде в ніке*, указує на зниження діяльності, потенціальний крах (**Коаліційний літак» іде у ніке. Схоже, що в Президента Віктора Ющенка незабаром знову можуть викинути підстави для розпуску Верховної Ради** (Демократична Україна, № 24, 2009)); *машина*, що асоціює державу з багатьма взаємопов'язаними механізмами (**Політичні механізми державної машини** (Закон і бізнес, № 27, 2001); **Громадські організації як противага і доповнення до державної машини** (Демократична Україна, № 38, 2009)), а самі механізми – це сфери життя країни (**Політичні механізми державної машини** (Закон і бізнес, № 27, 2001)); *колія*, що в текстах ЗМІ проходить шлях від прямого значення до символічного (**Колія в народ. Голова секретаріату Президента з їздила на Хмельниччину електропоїздом. Там Віра Іванівна агітувала за Конституцію Ющенка** (Україна молода, № 170, 2009)). Шляхом асоціації суспільно-політичних явищ із механізмом, технікою, транспортом журналісти досягають іронічної інтенції тексту, в якому висловлюють зневажливе ставлення до описуваної події; інтенсивний розвиток подій, швидко (й часто невпевнено) зміну в напрямках розвитку.

Отже, на процес поповнення оцінного мовленнєвого фонду українських ЗМІ активно впливають лексичні запозичення з різних галузей людської діяльності. Це зумовлено позамовними чинниками. Для мови українських ЗМІ важливими побудівниками такої мовленнєвої діяльності є соціальна оцінність, а також прагнення журналіста бути прочитаним, що виявляють її характер, особливості, риси. Дія принципу соціальної оцінності й експресивності зумовлює добір (у якісних і кількісних характеристиках) лексичних розрядів, що репрезентують відповідну галузь науки, виробництва, мистецтва і т. д., тобто визначає лексичну систему мови ЗМІ.

Лексична система мови ЗМІ має відкритий характер, відносна стабільність може бути визначена лише для певного періоду, чим зумовлена постійна необхідність (актуальність) її дослідження. Цим і зумовлена перспектива подальших досліджень мови ЗМІ у визначеному ракурсі.

Література:

1. Андрейченко О. І. Метафора театру в сучасному політичному дискурсі: когнітивний аспект / О. І. Андрейченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – № 11. – 2011. – Вип. 17. – Т. 1. – С. 9–14.
2. Ільченко О. А. Вербалізоване «обличчя» сучасного суспільства: словник метафоричних словосполучень української преси (2000 – 2010 рр.) / Олена Анатоліївна Ільченко. – Харків, 2012. – 198 с.
3. Клипатская Ю. А. Лексические заимствования разных сфер коммуникации в политическом дискурсе / Ю. А. Клипатская // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Мовознавство. – 2007. – № 4 / 2. – С. 108–114.
4. Солгник Г. Я. Лексика газети (функціональний аспект) : [учеб. пособие для вузов по спец. «Журналистика»] / Григорий Яковлевич Солгник. – М. : Высш. школа, 1981. – 112 с.
5. Чадюк О. М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Олеся Миколаївна Чадюк. – К., 2005. – 20 с.
6. Хунмей Х. Функціонування економічних термінів в газетних текстах / Хэ Хунмей // Русская филология. Украинский вестник : Республіканський науково-методический журнал. – Харьков, 2000. – № 3 – 4 (17). – С. 126–128.
7. <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%BE%D0%B9>.